

Norma kontroll, közösségi kontroll az 1945 utáni, hagyományörző, orthodox zsidóságban Budapesten

A holokauszt pusztítása radikálisan megváltoztatta az 1945 utáni maradék hazai zsidóság életfeltételeit. A vidéki – többnyire orthodox – zsidóság létszáma drasztikusan lecsökkent, e közösség vesztesége elérte a 78%-ot.¹ A hagyománykövető, vallásos élet keretei is megváltoztak a pusztítás demográfiai következményei mentén, hiszen az egykor volt 700 hitközségből hiába alakult újjá 112, sok esetben ezek oly kis létszámúak voltak, hogy még a vallásos közösség alapegységét jelentő 10 fős minjén sem állhatott össze.² A korábban is kimutatható Budapestre vándorlás³ még nagyobb lendületet vett. Az életben maradt vidéki zsidóság jelentős része nem költözött vissza eredeti lakóhelyére, ahonnan nem csak a családi veszteségek emléke, de sokszor kifosztásuk következményeképp, gazdasági ellehetetlenülésük is a nagyobb városokba vagy a fővárosba űzte őket.⁴ Ilyen előzmények után az 1945-öt követő évek politikai, gazdasági változásai sem segítették a hétköznapok szintjéig meghatározó orthodox vallásos életvitel követését Magyarországon. Bár már 1945 márciusában az Ideiglenes Nemzetgyűlés hatályon kívül helyezte az antiszemita törvényeket,⁵ de a következő évek egyre agresszívabb ateista rendelkezései a vallásos zsidóságot ugyanúgy sújtották, mint a keresztény felekezetek tagjait.⁶ 1947-ben például a XXIII. törvénycikk „felszámolta a felekezetek azon előjogát, hogy egyházi adójukat közadók formájában hajthassák be”,⁷ 1948-ban pedig majdnem mindegyik felekezeti iskolát államosította a magyar állam, ami a vallásos zsidóság számára azért is volt jelentős áldozat, mert a „hitközségi iskolák a zsidó közösségi élet újjáteremtésének fontos intézményei voltak”.⁸ Majd az Állami Egyházügyi Hivatal létrehozásával, 1951-ben megvalósult az egyházak teljes állami ellenőrzése.⁹ Nem csoda hát, hogy – ahogyan Kovács András fogalmaz – „a volt cionisták jelentős része és az orthodoxia egyes körei az a két csoport, amelyet a kommunista represszió a legjobban sújtott – egyértelműen zsidóellenes rendszerként tekintettek a kommunista pártállamra”.¹⁰ A politikai változások mellett a háborút követő gazdasági nehézségek, a kibontakozó népi demokratikus átalakulás antikapitalista intézkedései is jelentősen megnehezítették a vallásos életvitel folytatását,¹¹ hiszen a „zsidó vallásosság [...] kapcsolódik a kispolgári önállók (kisipa-

1 Frojimovics 2008: 374–375.

2 Frojimovics 2008: 375.

3 A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség által Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala számára 1932 és 1942 között, évenként elküldött statisztikai adatlapokon követhető, hogy a halálozások száma minden évben meghaladta a születéseket, miközben a hitközség létszáma folyamatosan nőtt, ennek oka a vidékről Budapestre való vándorlás lehetett. MAOIH Levéltár vegyes anyag.

4 Szabó 1988: 60–72.

5 200/1945 ME rendelet.

6 Gergely–Kardos–Rottler 1997: 237.

7 Gergely–Kardos–Rottler 1997: 209.

8 Gyóri Szabó 2009: 160.

9 Gergely–Kardos–Rottler 1997: 208–213.

10 Kovács 2003: 18. Charles Gáti írja az 1945 novemberi választások eredményit értékelve: „a keresettel rendelkező zsidók 45 százaléka önálló üzleti vállalkozó az iparban, vagy a kereskedelemben, illetve szabad pályán működik, s ezen zsidók üzleti érdekei a kommunistákéval ellentétesek voltak.” Gáti 1990: 108.

11 Szabó 1988: 67; Haraszti: 2007.

rosok, kiskereskedők) egzisztenciájával járó időbeosztáshoz (szombati munkaszünet)”,¹² s az, hogy a fokozatos államosítások ezen gazdaságilag önálló egzisztenciák fennmaradását ellehetlenítették, „a vallásos közösségek meggyengülését s a vallásgyakorlat megnehezülését is maga után vonta”.¹³ Emellett a vidéki közösségek meggyengüléséhez, felbomlásához, akár a kivándorláshoz is hozzájárultak a holokausztot túlélő visszatérőket megcélzó pogromok, és más antiszemita megnyilvánulások.¹⁴

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a megváltozott társadalmi, gazdasági keretek között, hogyan próbálta e vallásos közösség – a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség – mégis megőrizni autoritását tagjai vallásossággal összefüggő életvitele fölött, s ezzel párhuzamosan mennyit sikerül átmenteni a holokauszt előtti orthodox normarendszerből? Egy olyan új társadalmi rendszerben, ahol a Meredith B. McGuire által leírt vallásszociológiai folyamatok – így vallási autoritás – és a vallási intézmények legitimitásának hanyatlása, az állami akarattól kifejezetten támogatva, kiteljesedtek. S ezzel párhuzamosan az új társadalmi rendben „természetesen” erősödtek a modernitásban megjelenő azon folyamatok is, melyek során a vallásos intézmények elveszítik a deviancia és a társadalmi ellenőrzés gyakorlata feletti kontrollt.¹⁵ Az intézményi differenciálódás szintén e folyamatokat erősíti, hiszen a mindennapi élet különböző elemeit már nem egy rendszer – a modernitás előtt jelentős részben a vallási intézmények – kontrollálja, így az egyén életének különböző szerepei elkülönülnek egymástól.¹⁶ (Esetünkben nem csupán az intézményi differenciálódás folyamata az, ami gyengíti a vallásos befolyást az egyén mindennapjaira, hiszen például az egyházi iskolák államosítása épp annak a folyamatnak a része, melynek során az egyén életére egy új monolit rendszer, a totalitárius állam helyezett egyre teljesebb kontrollt, minden más autonóm szereplő kizárásával.) A fenti – a modernitással megjelenő – folyamatokra adott orthodox válaszokat kutatva írja Adam S. Ferziger, hogy az orthodoxia egyszerre teremtett folyamatosan határokat a vallási devianciák meghatározásával (ti. saját maga és a nem-vallásos zsidóság között), hogy megőrizze saját egyedi identitását, így a csoportszolidaritást is erősítette – ezzel formálva egyfajta orthodox exkluzivizmust –, ugyanakkor megtalálták a módját annak is, hogy a deviáns viselkedés bizonyos mértékét is tolerálják, amíg az elhajlók „hűséges tagjai voltak az orthodox közösségnek” – kifejezve egyben a zsidó univerzalizmusra való nyitottságot is.¹⁷

12 Karády 1984: 56.

13 Karády 1984: 56.

14 Csósz 2010.

15 McGuire 1997: 276.

16 McGuire 1997: 277.

17 Ferziger 2005: 13.

Ferziger hangsúlyozza, hogy a magyar orthodoxia szemlélete – szemben a német orthodox csoportokéval – sokkal inkább az exkluzív szemlélethez állt közelebb, melyet az is elősegített, hogy a magyar orthodoxia számbelileg volt olyan erős, hogy ezt megteherhette.¹⁸ A holokauszt után azonban radikálisan más helyzetben találjuk a magyarországi orthodoxiát, számbelileg erősen megfogyatkozva, a neológiához képest kisebbségben, gazdaságilag – akár a közösség, akár az egyéni egzisztenciák szintjén – megroppanva. Jelen tanulmányban a fenti kérdések mentén, azokat a holokauszt utáni orthodox zsidóságra vonatkoztatva, a hitközségi normakontroll érvényesítésének tereit mutatom be a tagjelentkezési folyamatban. Azt, hogy hogyan próbálta az orthodox hitközség az új társadalmi környezetben fenn tartani közössége tagjai-, és a deviancia meghatározása fölötti kontrollját. A holokauszt előtti időszakhoz képest, – válaszul az új társadalmi folyamatokra, a gazdasági nehézségekre – engedtek-e a Ferziger által is hangsúlyozott exkluzivizmusukból, vagy engedve a más társadalmi alrendszerek irányából tagjaikra nehezedő nyomásnak, megengedőbbé váltak-e? Forrásunk elemzésével e kérdésekre keresek választ. Tanulmányomban először áttekintem, hogy milyen nyomait találjuk 1945 előtt az orthodox normarendszernek Magyarországon. Majd bemutatom a holokauszt utáni hitközségi tagfelvételi folyamatot, a hitközségi kontroll három különböző szintjét és az ezzel kapcsolatos forráscsoportot, a tagfelvételi adatlapokat. Végül a felvételi adatlapok vizsgálatával bemutatom a mindennapi vallásosság hitközség által elvárt elemeit.

A HITKÖZSÉGI NORMARENDSZER NYOMAI AZ ORTHODOXIÁBAN, 1945 ELŐTT

184

Az 1945 előtti évekre vonatkozóan csak közvetett információink vannak arról, hogy a hitközség milyen normatív elemeket várt el (leendő) tagjaitól. Arról pedig, hogy ezen elvárásait a mindennapi gyakorlatban hogyan érvényesítette, még kevesebbet tudunk. A hétköznapi vallásgyakorlat kérdéseit érintette az orthodox-neológ különállás mentén értekezve Fischer Fülöp, sárospataki főrabbi a hirschi neoorthodoxia álláspontjából,¹⁹ közvetlenül az első világháborút megelőző időszakból, *Orthodox és neolog zsidóság. Történelmi, vallástudományi és valláspolitikai tanulmány* című munkájában. A sárospataki főrabbi kiindulópontja, hogy a Tórában és a Szóbeli Tórában

„... és későbbi időkben az u.n. Poszkim, azaz kodifikátorok által legutóbb a Sulchán Aruch című műben szisztematikusan feldolgozott törvények nevelik Izráelt, aminthogy eme törvények követésében domborodik ki a zsidóság lényege, ölt látható alakot Izráel történelmi hivatása.”²⁰

18 Ferziger 2005: 187–188.

19 Samson Raphael Hirsch (1808–1888) német rabbi. Az orthodox és a reform irányzatok közti jelentős különbségeket hangsúlyozta. Majna-Frankfurti közössége az orthodox gyakorlatot szigorúan követő közösségek mintájává vált.

20 Fischer é.n. 6.

Éppen ezért ostorozza azt az álláspontot, mely az

„Izrael hűséges sarjának egész életét, mindennemű vonatkozásaiban, a bölcsőtől a koporsóig, kormányozni és szabályozni hivatott isteni Tóra-törvényt, más felekezetek mintájára, külső csinnal és pompával elvégzendő templomi ájtatoskodásra szerették volna redukálni”.²¹

Ezzel szemben hangsúlyozottan említi a hétköznapi vallásgyakorlat elemeinek elengedhetetlen fontosságát a vallásos zsidóság számára, így a szombattartást és a családi élet, a házasság tisztaságának vallásos értelemben vett összetevőit:

„Évekkel ezelőtt dr. Dávid Gyula, pozsonyi neolog hitszónok, egy rejtélyes módon eltűnt és csupán csak hatóságilag holtnak kijelentett zsidó ember feleségét, de aki a zsidó vallástörvény értelmében még mindig »ésesz isch«, férjezett nőnek volt tekintendő, egy T. nevű pozsonyi fiatal emberrel adott össze. Megjegyzendő még, hogy a házasulandók először a pozsonyi orthodox hitközséghez fordultak, de az őket természetesen elutasította.”²²

A vallásos zsidóság számára a világi adminisztráció által megállapított okok alapján ki-mondott elválás („hatóságilag holtnak kijelentett ember”) nem elegendő ahhoz, hogy a feleket rituálisan is elválasztottnak tekintsék. Ha a vallási bíróság, a bész-din, akár egy tanú vallomása alapján nem nyilvánítja holttá az elhunyt férjet, akkor háláhikusan (a zsidó vallástörvény alapján) még mindig házasnak számít az asszony.²³

„...hogy kívánhatják az urak, hogy én az illető kultusz hivatalnokot tovább is megtűrjem állásában, midőn az illetőről tudom, hogy szombaton – a Sulchán Aruch idevágó tilalmi daczára – esernyővel jár, vagy pedig tudom, hogy az illetőnek felesége a »mikveh« nélkül is megvan – a derék bírák azt mondanák: Oh, ne gyerekeskedjék rabbi ur, hisz a pesti »főrabbi« úr is esernyővel jár szombaton és a pesti zsidó hitközségnek sincs »mikveh«-je! Menjen panaszával – Galicziába.”²⁴

185

A szombati esernyővel járással az „illető kultusz hivatalnok” a tízparancsolatnak a szombat megtartására (ünneplésére) vonatkozó parancsát szegi meg,²⁵ melynek pontos kereteit a Sulchan Aruch részletesen taglalja.²⁶ Azzal pedig, hogy „felesége a mikveh (ti. rituális fürdő) nélkül is megvan” a menstruációval kapcsolatos vallási szabályokat törli meg a család,²⁷ hiszen, a zsidó vallástörvények szerint a havi vérzés után, a mikve használata szükséges a vértől való rituális megtisztulás miatt. Így kerül negatív megítélés alá a „neológ Róma” (azaz a pesti neológ hitközség) gyakorlata is, amiért nem tartottak fenn mikvét:

„...a neolog Rómának pénze van orgonára (...) de nincs pénze arra, amivel a Sulchan Aruch értelmében a legutolsó falusi községnek is birnia kell, nincs pénze – mikvé-re. Tehát a pesti »izr.« hitközség evvel nyilvánosan dokumentálja, hogy a »hilchot niddah« és az avval együtt járó »isszur koreth« őt édes keveset alterálja.”²⁸

21 Fischer é.n.: 8–9.

22 Fischer é.n.: 90–91. Itt és a következőkben is, az idézeteket betűhíven adom meg.

23 Oláh 2009: 135.

24 Fischer é.n.: 62. A „pesti zsidó hitközség” itt és a következőkben is a neológ hitközséget jelenti.

25 2Móz. 20:8–11 és 5Móz. 5:12–14.

26 Sulchan Aruch, Orach Chayim 242–344.

27 Kitzur Sulchan Aruch 153.

28 Fischer é.n.: 95.

Az utolsó szövegrészben az orthodox Fischer Fülöp szintén a menstruációs ciklusa okán rituálisan tisztátalannak (nidá) számító asszony kapcsán mutatja be a neológia „laza” viszonyát a mindennapi életet meghatározó zsidó vallástörvényhez:

„A szeminarista rabbik egyik legnagyobb czadikjának rendkívüli nagy vallásosságát következő ténynyel jellemezte előttem egy vele jó barátságban álló úr: Az illető »rabbi« úr karonfogva kíséri nejét az utczákon végig – a mikvébe. Kommentár a szakértő számára felesleges.”²⁹

A „szakértők” tudják, hogy a menstruációs ciklusa végén, a mikvében való megtisztulásig rituálisan tisztátalannak számító asszonyt férje nem érintheti meg, „még a kisujjánál sem”.³⁰

Az idézett szövegrészekben számunkra az a lényeges, hogy a sárospataki orthodox főrabbi a hétköznapi vallásosság mely elemeinek hiánya, vagy eltérő kezelése miatt ostromozza szövegei neológ szereplőit, meghatározván ezzel azt, mely szabályok betartásánál húzza meg az orthodox csoportképző értékek határait exkluzivizmus és befogadás között.

A budapesti orthodox sajtó különböző aspektusokból való feldolgozásával Glässer Norbert tett kísérletet arra, hogy bemutassa, hogyan jelent meg 1945 előtt egy normatív zsidó élet képe az orthodoxia budapesti lapjaiban. Egyfajta szűrője volt ez a magyarországi orthodoxia életvilágának, hiszen

„a fővárosi orthodox középosztályból érkező, szervezet-közeli hírlapíró elit egy sajátos budapesti orthodox életvilágot jelenített meg, és annak orthodoxiáról, zsidóságról, szervezeti és felekezeti ügyekről szóló olvasatát adta közre.”³¹

186

Glässer a családi vallási szocializáció kapcsán kiemeli, hogy a két világháború közti orthodox sajtó szerzői az „új nemzedéket nevelő családok vallásgyakorlásában kiemelt figyelmet szenteltek a nőket, anyákat érintő vallási parancsolatoknak és a családi élet tisztaságának”, ami alatt a „nida – a női havi tisztátalanság, a c’nijesz – a szemérmetesség vagy szégyenérzet, a kóserság és a szombattartás kérdése értendő.”³² Ahogyan például a budapesti autonóm orthodox izraelita hitközség rabbisága 1933-ban közzétett határozatában kiemeli: „...a rituális fürdőnek az annak használatára kötelek asszonyok részéről való igénybevételek elmulasztása, hittörvényeink szerint Chomecnek Peszach ünnepén való élvezetével, vagy Jomkipur megszenteltségtelenítésével egyforma megítélés s a »Koresz« büntetése alá eső cselekményt képez”, hiszen a „hithű zsidóság sarkalatos tétele: *a zsidó értelemben vett családi tisztaság*”.³³ A másik fontos terület a családi szocializáció, a szülői példamutatás terén a házastársi élet vallástörvényi értelemben vett tisztasága. Ennek kapcsán két vidéki rabbi lapokban megjelenő véleményét idézi, akik a házasságok rabbisági bizonylatainak szükségességét hangsúlyozták, illetve annak fontosságát, hogy a vallástörvény értelmében legyen tiszta a házasság, tehát hogy bizonyos legyen, hogy a vőlegény nem nős-e, vagy válása nem csupán polgári úton történt-e meg?³⁴ A biharnagybajomi főrabbi, Briszk Ferenc pedig a házassági szerződés, a ketuba kapcsán írta a következőt:

29 Fischer é.n.: 115.

30 Kitzur Sulchan Aruch 153.5.

31 Glässer 2014: 167.

32 Glässer 2012: 86.

33 *Zsidó Újság*, 1933. július 10. melléklet. Kiemelés az eredetiben.

34 Glässer 2012: 89.

„Sok zsidó házaspár k'szübó nélkül él, [...] s megszegik azon tilalmat, hogy k'szübó nélkül nem szabad a zsidó házaspárnak együtt élni [...] mert nem csekély és mellékes dolgokról van szó, hanem a zsidó vallás alappilléreiről.”³⁵ A fentiek hitközségi szankcionálása úgy tűnik, „inkább tekinthető figyelmeztetésnek, intésnek mint tényleges rabbinikus tiltásnak”.³⁶ Egyrészt a normától eltérő családok rabbisági nyilvántartását helyezték kilátásba, illetve azt, hogy házasságkötéseknél e körülményeket „az illetékesek tudomására fogja hozni, hogy ilyen módon is megakadályozza az »Iszur Koresz« alatt álló családokkal való összeházasodást”.³⁷

Az 1926–1927-es évben különös körülmények között határozta meg a makói orthodox hitközség, hogy a vallásgyakorlat hétköznapi formái közül melyek esetében van szükség szigorításra azért, hogy a közösséget érintő krízishelyzetre vallásos választ adjanak.³⁸ A közösség három férfitagjának egymást követő halála után a következőket rendelte el a rabbinátus:

„a házaselet fenntartásához a keszübó házassági okirat megőrzése feltétlenül szükséges [...] a rabbinátus nagy súlyt helyez még a hívők lakberendezésére, amiért is a Bészdin a hitközségi tagokat lakásukon meglátogatja”, illetve a „rabbinátus tudomására jutott, hogy egyesek a kávéházban hajadonfőtt kártyáznak, ezt szigorúan megtiltja a rabbinátus”.³⁹ A budapesti Zsidó Újság az eset kapcsán hozzáteszi, hogy „Makón nem kell a sabbosz, a mikvo (mikve) a kásrusz megtartására külön felhívást kibocsátani, ez ott természetes”.⁴⁰

A fenti források alapján azt próbáltam bemutatni, hogy a holokauszt előtti, számarányában még jóval jelentősebb orthodoxia számára melyek voltak a csoportképző normák. Az 1945 előtti kitekintés után lássuk, hogyan zajlott a hitközségi normakontroll a holokauszt után a budapesti autonóm orthodox izraelita hitközség tagfelvételi folyamatában.

35 Glässer 2012: 89.

36 Glässer 2012: 89–90.

37 Zsidó Újság, 1933. július 10. melléklet.

38 Glässer 2008: 971–987.

39 Glässer 2008: 982.

40 Zsidó Újság, 1927. január 14. 6. idézi: Glässer 2008: 982.

A HITKÖZSÉGI NORMAKONTROLL 1945 UTÁN, A TAGFELVÉTELI FOLYAMATBAN

A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Levéltárában található egy iratcsoport, mely 1945 júliusától 1971 júniusáig nyújt jól körvonalazható képet a háború utáni hagyományörző, orthodox zsidóságról, intézményeinek működéséről (legalábbis a működés bizonyos szegmenseiről) és a közösséget alkotó egyénekről. Ez az iratcsoport a budapesti orthodox hitközségbe 1945 után hitközségi tagfelvételt kérők jelentkezési lapjai és azok kísérő iratai.⁴¹ Azokról a vallásos, orthodox zsidókról kapunk e lapokon keresztül némi képet, akik túléltek a vészorszak borzalmait, többségükben elveszítették családjukat, szüleiket, feleséget, férjet, gyermekeket, megfosztották őket korábbi egzisztenciájuktól, elveszítették egész korábbi életvilágukat. Azt a világot, melynek szabályait érvényesnek tekinthették magukra nézve, történéseit életükre nézve többé-kevésbé kiszámíthatónak.⁴² Ezért az életüknek stabil alapot nyújtó életvilág összeomlása, ahogy Németh Krisztina fogalmaz: „radikális cezúra, ami komoly kulturális és társas dezorientációhoz vezet”.⁴³ Ez után a radikális cezúra után, traumáktól terhelten próbáltak a jelentkezők a budapesti orthodox hitközségben új közösséget találni, vallási és egzisztenciális támogatást kapni, ezért kérték felvételüket a hitközség tagjainak sorába. 1945 és 1971 között 1428 ember jelentkezett a fővárosi orthodox hitközségbe,⁴⁴ és a felvételi procedúra egyik kezdő lépése az volt, hogy kitöltöttek egy felvételi adatlapot. A jelentkezés időpontja nem mindig esett egybe a Budapestre költözés időpontjával. Bár a jelentkezések 1945 utániak, de a csatlakozni kívánók egy része akkor már akár évtizedek óta élt a fővárosban. A jelentkezések pontos, konkrét motivációja az esetek jelentős részében nem ismert. A tagfelvételi procedúra során keletkezett iratok nyomán olykor sejteni lehet, hogy a hitközségi tagok számára nyújtott anyagi és tárgyi támogatás az, ami jelentkezésre sarkallja őket. Több esetben az érintettek azért érkezhettek Budapestre, mert vidéken ellehetetlenült a vallásos élet.⁴⁵

188

A JELENTKEZŐ ÁLTAL KITÖLTÖTT JELENTKEZÉSI LAP

A jelentkezési lapok meglehetősen széles skáláját kínálják a társadalomtörténeti, a vallásszociológiai és a vallástudományi vizsgálódásnak. A jelentkező alapadatai (születési év, hely, foglalkozás) mellett a felvételi lap az orthodox hitközség számára fontos, vallásosság-gal, a mindennapi vallásgyakorlattal kapcsolatban lényeges kérdésekre is kitért. Már maga

41 A MAOIH Levéltárában végzett munkámhoz Lózy Tamástól kaptam pótolhatatlan segítséget, amit ezúton is köszönök.

42 Schütz–Luckmann 1984: 269–321.

43 Németh 2018: 13.

44 MAOIH Levéltár, Jelentkezők évenként vezetett névsoros listája.

45 Frojimovics 2008: 375. A forrás további elemzésével hosszabb távú céloom az, hogy e felvételi adatlapok és a felvételi procedúra során keletkezett kísérő iratok lencséjén keresztül tekinthessünk rá e vallásos közösség sajátos perspektívájából az 1945 utáni, minden tekintetben új világ alakulására. Annál is inkább alkalmas erre ez az iratanyag, mert ebből az időszakból a vallásos zsidóság kapcsán hozzáférhető, összetett célra felhasználható hasonló források száma csekély.

az figyelemre méltó, hogy melyek azok a kérdések, melyeket lényegesnek tartott ezzel kapcsolatban a hitközség. Rákérdeznek többek között, hogy a jelentkező „Mivel borotválkozik?“, hogy a kórszági szabályokat milyen intézményi keretek közt tartja be (pontosan „Milyen mézárszékben vásárol húst?“, „Mely baromfikereskedőnél szerzi be a baromfi szükségletét?“, illetve a „Macoszt honnan szerzi be?“). Nyilatkozhat arról a jelentkező, hogy „Igénybe veszi-e a rituális fürdőt?“, hogy „Melyik templomba jár?“ illetve, hogy a „Szombattartás tekintetében kifogástalannak“ tartja-e önmagát? A felvételi lapok alapján az orthodoxia intézményrendszerének működéséről is naprakész képet kapunk ezekből az évekből, így a rituális szempontból elfogadható (kóser) árut forgalmazó baromfi- vagy marhahús kereskedők üzleteiről, vagy a hitközség által működtetett rituális vágódákról is, de nyomon követhetjük, hogy mely zsinagógákat látogatták a legtöbben.

A felvételi lapokat kiegészítik azok a kísérőlapok, melyeken a hitközség megbízottjai, a „nyomozók“, hosszabb-rövidebb szövegekben, a saját szavaikkal írták le a jelentkező hitközségi szempontból releváns életviszonyait. Egyrészt saját tapasztalataikat a személyről, az általuk tapasztalt vallásos környezetről, illetve a jelentkező anyagi viszonyairól, támogatva ahhoz, hogy a jövőbeli új tag mennyi kultuszadó fizetésére bírható rá. Másrészt az ismeretszerzéshez több ízben társult egy valamivel szélesebb körű tájékozódás is a nyomozók részéről, így néha arról is beszámolnak, hogy a jelentkező ajánlói, vagy akár a szomszédok miket mondtak el a jelentkezőről.

Rövid, jól elkülöníthető időszakokban a nyomozói jelentésekben, a kísérőlapokon megjelenik a vallásos életmód két olyan szegmense, mely a kérdőívekről végig hiányzik. Vizsgált időszakunk elején, az 1945–1946-os években, a nyomozói beszámolóhoz rendszeresített nyomtatványon⁴⁶ szerepelt a „Felesége visel-e parókát?“ – kérdés. Később a nyomtatványon sem szerepel e kérdés, és külön feltüntetve csak akkor említi meg ezt az információt egy asszonyról az aktuális megbízott az elkövetkező években, ha a nő *különösen vallásos* mivoltát akarja hangsúlyosabbá tenni.

1946 júniusától jelent meg a nyomozói beszámolókon a „keszübo“⁴⁷ meglétéről való beszámoló, de 1946 augusztusa utántól már újra elmaradt ez a kérdés a hitközségi megbízottak beszámolóiból, utalás sincs rá a jelentkezések anyagában. Amíg ez a kérdés szerepelt, úgy tűnik, az orthodox házasságkötés ketubával való bizonyítása elengedhetetlen volt a hitközségi tagsághoz!⁴⁸ Hiányát elfogadták ugyan átmenetileg, de minden esetben felhívták az érintett figyelmét, hogy pótolja a rabbiságnál az elveszett ketubát. („Nem találja; figyelmeztettem, hogy a rabbisághoz kell fordulnia miatta.“⁴⁹ „Keszübo elveszett, de irat magának másikat.“⁵⁰) Nem találtam nyomát annak, hogy 1946 augusztusa után miért tűnt el ez a kérdés a felvételek iratanyagaiból.

46 Egyebekben ez a fajta nyomtatvány lényegében ugyanazokat az adatokat tartalmazza, mint a jelentkezési lap, de ezeket a hitközségi megbízott tölti ki, s nem a jelentkező. Így ebből az időszakból két forrásból is rendelkezünk információval az alapadatok tekintetében a jelentkezőkről: az önköltés után beadott jelentkezési lapról és a hitközségi megbízott által kitöltött nyomtatványból.

47 Ketuba. A megbízotti jelentésekben „koszübo“ formában is előfordul.

48 Ahogyan annak meglétét, illetve elveszte utáni mielőbbi pótlását a Kitzur Sulchan Aruch is előírja: Kitzur Shulchan Aruch 145.11.

49 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 107/1946.

50 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 149/1946.

A TAGFELVÉTEL HITKÖZSÉGI KONTROLLJÁNAK SZINTJEI

A felvétel procedúrája legalább kettő, kérdéses esetekben három lépésből állt, s mindegyik lépés a hitközségi hierarchia egyre magasabb szintjét vette igénybe a döntés meghozatalához, és alapvetően a jelölt orthodox szempontú vallásosságának vizsgálatából állt.

Az első lépcsőben a jelentkezőnek meg kellett szereznie két hitközségi tag aláírással hitelesített ajánlását, akik szombattartásának, kóser háztartásának ismeretében jelentkezési lapján igazolták, hogy a jelölt az orthodox szabályok által meghatározott életvitele alapján alkalmas hitközségi tagnak.⁵¹ Mivel az aláírás mellett többnyire a lakcímük is szerepelt az ajánlóknak (mert a hitközségi nyomozók őket is felkeresték a felvételi folyamatban, hiszen az aláírásuk mellett szóban is igazolniuk kellett a tagjelöltet), tudjuk, hogy a jelölt által felkért személyek elsősorban, egyszerűen a – már hitközségi tag – szomszédjaik közül kerültek ki. A másik gyakrabban előforduló kapcsolódási pont a templom lehetett, de mivel az ajánlónak nem kellett megneveznie, hogy hová jár templomba, ezt csak ritkán, néhány elejtett nyomozói megjegyzésből tudhatjuk meg. („Mellingert nevezte meg egyik ajánlónak, de Mellinger csak a templomból ismeri.”⁵² E rövid megjegyzésből az is kiderül, hogy az igazoláshoz és a hitközségi tagsághoz – legalábbis a felvételhez – nem volt elég a vallásosság egy elemében (templomjárás) megfelelni, a mindennapi életet átható orthodox életvitel volt az, amit a hitközség a tagjelöltektől elvárt.)

190 A tagfelvétel hitközségi kontrolljának következő lépcsőfokát a „nyomozók” jelentették. Érdekes, hogy kik azok, akik a hitközségi normákat a jelentkezők felé képviselték, hiszen beszámolójukat általában egyénileg készítették, így jelentős szerepük volt a hitközség tagságának építésében, a vallásos normarendszer hitközségen belüli kontinuitásának fenntartásában, formálásában. Az elnevezés azokat a hitközségi megbízottakat (a kóser-sági és szombattartási ügyek tekintetében a hitközség vezetősége számára megbízható hitközségi tagokat) takarta, akik kimentek – akár többször is – a jelentkezőkhöz, és a család életkörülményeit vizsgálták, elsősorban a mindennapi vallásosság szempontjából, arról szóban is kikérdezték az ajánlókat, és érdeklődtek a szomszédoknál is. A felvételi lapokat ezen személyek rövid, olykor pár mondatos, néha azonban akár egy teljes oldalas, a jelentkezőről, annak életkörülményeiről, vallásosságáról szóló beszámolóit egészítik ki. Úgy tűnik, egy intézmény érdekeinek ilyesfajta érvényre juttatása nem volt ismeretlen a zsidó élet egyéb szegmenseiben sem, hiszen érdekes párhuzamot a háború utáni segélyezés körében találtam, az Országos Zsidó Segélyezési Bizottság munkájának leírásában:

„A segélyek megállapításánál igyekeztünk megfelelő körültekintéssel eljárni. Külön osztályt állítottunk fel, az ú.n. nyomozóosztályt, melynek tagjai személyesen felkeresték a segélyre szorulókat, a helyszínen megállapították a tényállást, a segélykérők körülményeit és ennek alapján állapítottunk meg azután a jogosultságot.”⁵³

51 Ez a módszer máshol sem volt ismeretlen egy szervezet új tagjainak belépésénél. Csíki Tamás említi az I. világháború előtti Munkács kapcsán, hogy a nőegylethez csak olyanok csatlakozhattak, „akiket két régebbi tag ajánlott”. Csíki 2013: 98.

52 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 121/1946.

53 Benoschofsky 1947: 54.

1945 és 1959 között tíz személy töltötte be ezt a posztot. Egyszerre többnyire egy megbízott foglalkozott a jelentkezők ellenőrzésével, de volt olyan év is, hogy kettő. 1945–1946-ban dolgozott Berkovits Jenő. 1946-ban csatlakozott a legtöbb ilyen munkát elvégző és mindannyiuk közül a posztot legtovább betöltő Weisz Gyula, aki bizonyos kihagyásokkal 1951-ig végezte e feladatot. 1947-től 1950-ig vett részt a munkában Kollmann Zsigmond, majd 1953 és 1957 között a beszámolóit Ganzfriedként aláíró megbízott, majd 1951 és 1952 között Friebert József, 1952 és 1954 között Jakobovics Ferenc. Groszberg Jenő megszakításokkal 1955-től 1958-ig, Spitzer Sándor és Mellinger A. Gerson egyaránt 1957-ben, végül 1958-tól 1959-ig Weinberger Jónás.⁵⁴ 1960-tól a nyomozói munkának nincsen fellelhető dokumentációja, lehet, hogy a jelentkezések rendkívül megcsappantak, alacsony száma már fölöslegessé tette az ellenőrzésnek ezt a formáját. Arról, hogy pontosan hogyan rekrutálódott ez a csoport, eddig keveset sikerült kiderítenem a hitközség irataiból. Berkovits Jenő 1935-1936-tól volt alkalmazottja az orthodox hitközségnek,⁵⁵ ám arról, hogy 1945 előtt milyen megbízásokat kapott, nem tudok. 1945 májusában kelt levélben, címzésében „Berkovits Jenő rabbi Úrnak” címezve, a VIII. kerületi körzet paszkeneri teendőivel bízta meg őt a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség, melyet javadalmazás nélkül végzett.⁵⁶ Egy 1946-os, a hitközség elöljáróságának írt leveléből tudjuk, hogy 1945 nyarától a Joint konyhák rituális felügyeletét is végezte. Ebben a levelében említi meg, hogy az állandó jellegű beosztásai mellett megbízták „az új tagok felvételével kapcsolatos információ beszerzésével”. Ahogyan írja, „ez a hozzáértést és tapintatosságot igénylő munkát múlt év szeptemberétől végzem és ez minden szabad időmet igénybeveszi, sőt nagyon gyakran reggel 6 órakor kell kezdenem és még késő este is dolgoznom kell.” A hitközség anyagi helyzetéről tanúskodik levélbeni megjegyzése: „...ezért a munkámért mind mai napig egy fillér fizetést nem kaptam”.⁵⁷ 1947 januárjában a hitközség kultuszügyosztályának javaslatára az elöljáróság ismét Berkovits Jenőt bízta volna meg az „információk beszerzésével”, mert „az eddigi tapasztalatok szerint ő igen megfelel erre a célra és az utóbbi időben az információk beszerzése el volt hanyagolva, mert nem volt megfelelő ember”.⁵⁸ A kultuszügyosztály emellett „indokoltnak tartja, hogy ezen különmunkáért az általa kért 250.- forint plusz javadalmazást megkapja”.⁵⁹ A megbízás azonban ezúttal rövid ideig tarthatott (vagy talán nem is realizálódott, hiszen erre az időszakra általa jegyzett jelentéssel nem találkozunk), mert 1947 júniusában bejelentette a hitközségnél, hogy Amerikába távozik, s ez valószínűleg rövidesen meg is történt.⁶⁰ Az őt követő Weisz Gyula – a jelentkezési lapon is használt saját pecsétfeliratának tanúsága szerint – kezdetben magántisztviselőként dolgozott,⁶¹ majd a Bikur Cholimnak volt pénzbeszedője.⁶² 1946-tól 1948-ig szinte kizárólag Weisz készítette a beszámolókat a jelentkezőkről. Őt Kollmann Zsigmond követi, akiről csupán annyit sikerült megtudnom a hitközségi levéltárban fellelhető adóívei alapján, hogy 1950-ben „elköltözött”, azaz minden valószínűség szerint elhagyta az országot.⁶³ Az őt kö-

54 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok 1945–1971.

55 MAOIH Levéltár, 772/1946.

56 MAOIH Levéltár, 1961/1945.

57 MAOIH Levéltár, 772/1946.

58 MAOIH Levéltár, 541/1947.

59 MAOIH Levéltár, 541/1947.

60 MAOIH Levéltár, 541/1947.

61 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 25/1948.

62 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok 55/1951.

63 MAOIH Levéltár, adóívek gyűjteménye, Kollmann Zsigmond.

vető, Ganzfried néven aláíró megbízottról közelebbi információt nem tudok, csakúgy, mint ahogy a feladatkört 1951 és 1952-ben végző Frieber Józsefről sem. Jakobovics Ferenc, egy 1952 decemberében, immár az Izraelita Hitközség Orthodox Tagozata⁶⁴ elöljáróságának írt leveléből tudjuk, hogy ő hitközségi alkalmazottként különböző gyárak kaszusz felügyelőjeként működött. A nyomozóként 1955-től, megszakításokkal 1958-ig működő Groszberg Jenő 1950-ben a hitközség, a budapesti orthodox szervezeti élet fontos szereplője volt. A hitközség elöljárósága ebben az évben a Bikur Cholim ügyvitelével bízta volna meg, amit ő azzal utasított vissza, hogy egyéb „resszortjai” mellett, melyek „külön-külön egész embert igényelnek”, azt már nem tudná elvégezni, hiszen feladatai vannak a Szociális Bizottságban, a polgári konyhánál és a Gemilusz-cheszed egyletnél.⁶⁵ 1956-ban a hitközség „Groszberg Jenő kartársat [...] eddigi munkaköréből áthelyezi a Visegrádi utcai imaházba »bal-kajre«-nak és megbízza az ottani rabbi-teendők ellátásával.”⁶⁶ Spitzer Sándorról, majd Weinberger Jónásról ismét keveset tudunk (utóbbit a felvételi lapokon elöljáróként említik). Mellinger A. Gerson neve hitközségi alkalmazottként bukkant fel egy 1945. július 29-i elöljárósági ülés jegyzőkönyvében, „miszerint fizetését elfogadhatónak nem találja és állását augusztus 15.-re felmondja. [...] elöljáróság [...] érdemes szolgálataira való tekintettel a vágóhídi metszők státuszába való besorolást ajánlja fel, melyet Mellinger nem vesz tudomásul, minek folytán elöljáróság Mellinger felmondását tudomásul veszi.”⁶⁷ De már 1948-ban a hitközség adóosztályának vezetője volt,⁶⁸ 1960-ban pedig az orthodox tagozat szociális osztályának vezetője,⁶⁹ (ám azt is tudjuk, hogy 1919 augusztus 1-je óta áll a hitközség alkalmazásában,⁷⁰ ha nem is folyamatosan). 1957-ben pedig ő töltötte be a nyomozói posztot.⁷¹ Előtte is volt még fontos szerepe, éppen e poszt nehézségeinek megoldásában. Kollmann Zsigmond 1950-es távozásakor ő tett ajánlást annak betöltésére és épp egy szintén régről ismert nyomozó személyében:

„Nyomozó felvétele Tagfelvételi ügyekben! Kollmann Zsigmond távozása folytán többféle kísérlet dacára nem sikerült megfelelő egyént kiszemelni. Nézetem szerint ajánlanám Weisz Gyulát (jobb hiányában) aki ezen megbízatásnak legjobban megfelelne. Jelenleg kb 40 drb elintézetlen felvételek vannak előjegyezve. Budapest, 1950. augusztus 10. Mellinger”⁷²

A megállapodás két héten belül meg is született:

„T. Budapesti izr. hitközség orth. tagozata. Vettem Önöktől az alábbi levelet: „T. Weisz Gyula urnak, Budapest. Ezennel megbízzuk Önt, hogy hitközségünknel újonnan történő felvételre jelentkező egyénekről úgy a vallási, mint anyagi viszonyaikról-szabad idejében-adatokat szerezzen be és azokat bocsássa rendelkezésünkre.

Határozottan tudomásul veszi Ön, hogy ezen megbízással mi Önt nem akceptáltuk alkal-

64 A három zsidó irányzat (orthodox, status quo és a neológ) 1950 februárjában egyesült. Frojimovics 2008: 421.

65 MAOIH Levéltár, 1950. VIII. 10-ei Elöljárósági ülés előkészítő iratai.

66 MAOIH Levéltár, 27/1956. „bal-kajre”: Tóra olvasó. Érdekesség, hogy a Groszberg Jenő számára kiküldött levelet nem az 1950 óta hivatalos formában, tehát az „Izraelita Hitközség Orthodox Tagozata” -ként írták alá, hanem az 1950 előtti formulával: „Budapesti Aut Ortodox Izraelita Hitközség”.

67 MAOIH Levéltár, Elöljárósági ülések anyagai, 1945. július 29.

68 MAOIH Levéltár, 325/1948.

69 MAOIH Levéltár, 60/1960.

70 MAOIH Levéltár, 60/1960.

71 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 1957.

72 MAOIH Levéltár, 11/1950.

mazottunkká és ilyen viszony közöttünk nem is jött létre, hanem Ön vállalkozott arra, hogy szabad idejében ezeket az információkat beszerzi, anélkül tehát, hogy ebből kifolyólag velünk szemben bármiféle alkalmazotti jogviszonyra igényt támaszthatna.

Minden egyes információért fizetünk Önnek drb.-ként 5.- azaz Öt Forintot. A Budapesti Izr. Hitközség Orth. Tagozata Elöljárósága: Halpern József s.k. főtitkár

Fentieket magamra nézve is kötelezőnek elfogadom. Budapest, 1950. augusztus 25. Weisz Gyula⁷³

Eddig nem ismert, hogy a nyomozókkal kapcsolatos megállapodások minden esetben hasonló keretben történtek-e, de mivel a hitközségi jelentkezés abban az értelemben, esetleges hogy azok folyamatossága, száma nem volt előre meghatározható (ráadásul az 1946–1947-es évek magas jelentkezési adatai után éppen az 1950-et megelőző két évben, ez a szám nem érte el az évi 70 főt),⁷⁴ ezért valószínűbb, hogy más esetben sem járt ez a poszt állandó alkalmazotti státusszal. Azt is láthatjuk, hogy nem volt egyszerű megfelelő személy kiszemelése a posztra, hiszen Mellinger hosszas keresés után sem talált alkalmas személyt. (Lehet, hogy a feladatkör nem volt népszerű a potenciális jelentkezők számára, de lehetséges – Mellinger leveléből talán ez valószínűsíthetőbb –, hogy a hitközség számára nem volt egyszerű a hitközségi érdekeket megfelelően képviselő személyt találni.) Azok a nyomozók, akikről bővebb információt sikerült szerezni, többnyire a rituális ügyekben járatos személyek. Berkovits, Jakobovics és Mellinger, megbízásaik alapján szakértői a kórsági, a kasrusz ügyeknek, s valószínű, hogy Groszberg Jenő „polgári konyhával” kapcsolatos feladatai is hasonló természetűek lehettek. Talán Weisz Gyula az egyedüli, aki „hivatalnokként” végezte ezt a feladatot és egyben ő az egyetlen, akiről azt tudjuk, hogy – legalábbis az 1950-es megállapodás idejében – nem alkalmazottja a hitközségnek. A többieknek az orthodox hitközségbe való beágyazottsága mind hivatali idejük, mind széles alkalmazási körük oldaláról ennek épp az ellenkezője.

A tagfelvételtől való döntés folyamata nem zárult le pár napon belül, a jelentkezési lap datálása és a nyomozói véleményezés között általában egy hónap telt el, az előljáróság döntésére pedig nagyjából újabb egy hónapot kellett várni. Azt, hogy a nyomozói munka több szakaszban folyt, akár egy jelölt kapcsán is, jól illusztrálja a következő jelentés, melyet Berkovits Jenő készített. Ennek első felében, 1946 februárjában így ír a jelentkezőről:

„Az általa megnevezettek nem ajánlják. Férje (deportálva lett) dolgozott szombaton. Ő maga sem tartja a szombatot orth. módon a szomszédok szerint. Felvételét valószínűleg azért kéri, mert reméli, hogy mint orth. tag segélyben részesülhet.”⁷⁵

Majd ugyanabban az évben, de már júliusban ezt írja:

„Másodszori nyomozásom eredménye képen csak azt fűzhetem az első nyomozásom jelentéséhez, hogy bizonyosabbá vált, határozottan állíthatom, hogy szombattartása nem megfelelő. Berkovits.”⁷⁶

73 MAOIH Levéltár, 530/1950. (Köszönöm Novák Attilának, hogy e forrásra felhívta a figyelmem.)

74 MAOIH Levéltár, Jelentkezők évenként vezetett névsoros listája.

75 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 14/1946.

76 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 14/1946.

Tehát az 1946. februári felmérés után hét hónappal újra visszatért a jelentkezőhöz, hogy megbizonyosodjék arról, helytálló volt-e az első benyomása. A nyomozó saját tapasztalatai alapján, szuverén szereplőként ítélte meg helyzeteket, bár úgy tűnik, nem mindig a hitközség szempontjait helyezte előtérbe.

„Hat hónapig állás nélkül volt és szövetkezetbe nem tudot belépni, mivel nem volt 6000 ftja befizetni és így kénytelen volt állásba menni ahol nem tudja tartani a szombatot. Ragaszkodik hozzá, hogy Orth Hitközségi tag legyen mivel vallásos életet él feleségével együtt a szombaton kívül minden féle tekintetben meg felel. Templomba jár minden nap, voltam a lakásán az ágyak is külön vannak. Véleményem az, hogy fel kel venni az Orth Hitközségbe, mint tag. Jakobovits Ferenc”⁷⁷

A hitközség értékrendjének őreként ezúttal nem mérte fel jól a helyzetet Jakobovics Ferenc, hiszen a szombat megtartása az a parancs, melyből 1953-ban sem engedett a hitközség orthodox tagozata. De a döntést ez esetben sem maga a nyomozó hozta meg –, ezt a jelentkezést az elöljáróság elutasította. (Érdemes emlékeznünk arra a párhuzamra, hogy az 1926–27-es évekből felidézett makói rabbinikus rendelkezés is előírta a hitközségi tagok lakberendezésének – ott Bész Din általi – ellenőrzését.)

Végül nyomát találtam annak is, hogy bizonyos rokoni kapcsolattal a nyomozói feladatkör összeférhetetlen volt, egy ízben Berkovics az, aki ezt fűzi hozzá a jelentéséhez: „Egyébként be kell jelentenem, hogy nekem rokonom (unokatestvérem) tehát összeférhetetlen, hogy én tegyek javaslatot felvételére.”⁷⁸

194 Ha a – többször a hitközségi iratokban is – „nyomozónak” nevezett hitközségi megbízott nem érezte azt, hogy egyszemélyi ajánlást tudna nyújtani azzal kapcsolatban, hogy a hitközségbe jelentkező tagként az elvárható lojalitást tanúsítaná majd a hitközség felé, az orthodox Rabbisághoz utalta az ügyet. A végső döntés, melyet formailag a hitközség elöljárósága hozott, megjelent a jelentkezéseket rögzítő könyvben,⁷⁹ és a jelentkezési lapok hátoldalán is rögzítették azt. (A valamilyen ok miatt az elutasítottak aránya 19% körül volt a vizsgált években, tehát majdnem minden ötödik jelentkező tagfelvételi kérelmét elutasították, ily módon tartva szigorú kontrollt a saját csoport tagsága felett.)⁸⁰

A tagfelvételi eljárás végső szintjéről kevés konkrét információhoz jutunk a jelentkezési lapok feldolgozásával. De van arra is példánk, hogy milyen ügyekben kérték a Rabbiság állásfoglalását, ráadásul a következőkben a felvételi procedúra szinte minden szintjét láthatjuk működés közben:

„Társas viszonyban van egy Borbély Jenő nevű nem zsidó könyvkötővel Szentkirály 6 sz. házban egy az utcára nyíló pince helyiségben. Mindkettőjük külön iparendélye van. A pince bejárat ajtaja fölött csak a »Borbély Jenő« név szerepel. A pince szombaton nyitva van. Friedman azt állítja, hogy ő szombaton nem megy be. Jelenleg (helyesebben: eddig) késsel borotválkozik, mert-mint mondja-nem tudta hogy lehet kapni »Barbient.« A Rabbiság idézze meg őt: tisztázza vele a szombattartás ügyet és ígértesse meg vele, hogy többé nem borotvál-

77 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 8/1953.

78 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 193/1946.

79 MAOIH Levéltár, Jelentkezők évenként vezetett névsoros listája.

80 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 1945–1971.

kozik késsel. A második megnevezett ajánló, Schöchter Áron nem ismeri jelenlegi életmódját ezért nem ajánlja most. Talán később, ha már érdeklődött felőle és kielégítőnek fogja találni, ajánlja majd.”

„Megígérte, hogy soha többé az üzletbe nem megy be és, hogy késsel soha többé nem fog beretválni.” (Külön papíron, Bész Din pecséttel.)⁸¹

A jelentkező állítása szerint ugyan nem dolgozott szombaton, de a Sulchan Aruch szerint azzal is megszegte a szombat szentségét, ha tulajdonostársként részt vett akár közvetve is az üzlet szombati működésében. A késsel való borotválkozást pedig szintén tiltja a Kitzur Sulchan Aruch.⁸² Az ígérettétel arra, hogy a jövőben a Sulchan Aruch törvényeinek megsértését nem követi el többet a jelentkező, megszokott és elfogadott eljárás volt a procedúrában, de míg a késsel való borotválkozás során ez gyakran előforduló gyakorlata volt a hitközség döntéshozóinak, a szombat megsértése kapcsán ez egyáltalán nem volt általános, ebből a szempontból a fenti példa nem tükrözi vissza pontosan a gyakorlatot. A borotválkozás tehát egy olyan eleme volt a mindennapi vallásosságnak, ahol az orthodoxia alkalmasint teret engedett a „zsidó univerzalizmusnak”, nem szabta nagyon szűkre saját csoportthatait.

A MINDENNAPI VALLÁSOSSÁG HITKÖZSÉG ÁLTAL ELVÁRT ELEMEINEK BEMUTATÁSA

A hitközségi alapszabály a felvétel kapcsán a következőt fogalmazta meg elvárásként a tagokkal szemben: felvehető az, aki „a szombati és ünnepi szentséget valamint a Schulchan Aruch szabta vallási törvényeit nyilvánosan meg nem szegi”.⁸³ Azt, hogy ez hogyan működött a mindennapi gyakorlatban, nyomon követhetjük a felvételi lapokon, a nyomozói beszámolókon keresztül, ahol leginkább az elutasított jelentkezések kapcsán olvashatunk bővebb beszámolót arról, hogy a jelentkező miért *nem felelt meg* a nyomozó által közvetített és ellenőrzött hitközségi elvárásoknak.

81 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 35/1946.

82 Kitzur Shulchan Arukh 170.

83 BAOIH Alapszabályai 1939.

A SZOMBATTARTÁS

A tagjelentkezők elutasításának leggyakrabban előforduló indoka az volt, hogy a jelentkező nem tartotta a szombat szentségét. Ha maga a jelentkező volt szombatszegő, megítélése teljesen egyértelmű volt és elutasítást nyert, mint a következőkben:

„A nyáron láttam שבת du. újságot olvasva sétálni...”⁸⁴

„Nevezettnél 1947 jan 18-án 12.30-kor ott voltam, amikor is csak az anyosa özv. Kövess Boldizsárné volt othon, ki előttem rakta meg a tüzet, közben a konyhára is kimentem ahol főtt az ebéd lent vártam aztán amikor 14.30-kor jött haza a Berkovits úr és lifttel ment fel. Felesége ritiküllet volt az »Oti«-ban ügyet elintézni. Mehalel Sabeszok. Weisz Gyula”.⁸⁵

Vagy csak egészen röviden feljegyezve: „אוכל טריפה ומחלל שבת”.⁸⁶ Az első esetben hordott is nyilvánosan a jelentkező (ti. újságot), másrészt világi témát olvasott, szintén nyilvánosan.⁸⁷ Második esetben láttuk, hogy nemcsak a jelentkező (Berkovits úr), hanem a vele egy háztartásban élő anyósa sem tartotta a szombat szentségét, a harmadik esetben pedig nem csak a szombattartás szabályát hágtta át a jelentkező, de a rituális étkezés szabályait is megszegte.⁸⁸ A következő esetben a megváltozott társadalmi környezet befolyása is megjelenik a beszámolóban: „Nevezett, ábszolot beleilleszkedett a mai helyzetben Csepelen van állásban ahol Sábesszor is dolgozik természetesen. A felesége vallástalan. Mikvet nem tartja fontosnak.”⁸⁹ Ez esetben a jelentkező nem „csak” a szombatot szegi meg, de úgy tűnik, hogy ő és a felesége az új társadalmi értékeket is elfogadta, „beilleszkedett”. Gyakran előforduló helyzet volt az elutasítások esetében a következő is: „A család szerint, melynél lakik szombattartó. A szomszédok azonban azt mondják, hogy látták szombaton az utcán ritiküllet járni.”⁹⁰ Ebben az esetben a jelentkezővel egy lakásban élők és a szomszédok véleménye között jelentkezett ellentmondás. A szomszédok azok, akik az alapszabályban is hangsúlyozott „nyilvánosságot” képviselik, így valószínűleg beszámolójuk ezért esett nagyobb súllyal latba, melynek végül elutasítás lett az eredménye. A következőkben a szombattartás lakáson, családon belüli kérdéseire látunk példákat. Nem elég ugyanis, ha a jelentkező tartja a vallás szabályait, mert ha olyannal él,

„aki nyilvánosan megszentelteleníti a szombatot, az minden tekintetben nem-zsidónak számít. Ha borhoz ér, azt tilos meginnod, az általa süttött kenyér olyan, mintha nem-zsidó süttötte volna, az étel, amit főz, mintha nem-zsidó készítette volna”.⁹¹

„Szerintem még egyszer ki kellene menni a lakására, mivel az első alkalomkor nem a legjobb benyomást keltette előttem az anyósa. Ő maga minden nap a templomba van. Mindenki ismeri. Felesége neolog családból való együtt lakik az anyósával aki nem vallásos. Szerinte a

84 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 144/1947.

85 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 257/1946. (1947. január 18-a szombatra esett.)

86 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 192/1947. אוכל טריפה ומחלל שבת, azaz a jelölt „tréflit” eszik és megszegi a szombat szentségét is. (Idézeteknél a források héber szövegeit is betűhíven közlöm.)

87 Shulchan Arukh, Orach Chayim 307.17.

88 Kitzur Shulchan Arukh 46.

89 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 11/1950.

90 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 65/1946.

91 Kitzur Shulchan Arukh 72.2.

felesége mindenben ő utána igazodik s nem az anyja után.”

Majd ugyanitt:

„Kétszeri ottlétemkor rossz benyomást keltett. Anyósa sem nem שמר שבת⁹² sem nem אורת כשר⁹³ háztartásuk együtt van.”⁹³

Másik jelentkező esetében:

„Nincs külön lakása és így nem lehet hitk tag, mert a leánya 100%-os Mehállel Schábesz és Tréfe háztartást vezet. Különben is csak segély céljából akar tag lenni.”

Illetve rövidebb példákkal ugyanez a problémakör:

„Húgánál lakik, akinek divatszalonja van, szombaton nyitva.”⁹⁴ „Felesége bejár szombaton is az árúházba.”⁹⁵

Mindegyik esetben a közös háztartás okozhatott gondot, mikor a jelentkezőnek nem volt befolyása arra, hogy a kóserság szabályai a lakásban a megkívántak szerint zajlanak-e. Érdekes összevetésül szolgál a következő eset, mely bizonyos formáiban hasonlít az előzőkre, de eltérés mégis van, ahogyan az előjáróság döntése is eltér az előbbiektől, hiszen ebben az esetben felvették a jelentkezőt.

„Nevezett, férjezett, 25 éve. A férje sajnos nem ort. szellemben nevelkedett. Ő maga streng ort. háztartást vezet. A Kohn J. Hermann-nak az unokatestvére. Férje ígéri, hogy bele fog illeszkedni ő is a vallási rítusokba, de nem megy ez könnyen, tekintettel a 68 éves korára. Fentnevezett feleség mindig is streng Sajmér sábesz és orth koser háztartást vezetett. Az édes apja megb. az orth hitközségnél kb. 1902-1917 ig állt alkalmazásban, mint mészáros. Barátnői, mind az orthodoxiának a kiválóságai. Felvilágosítást adhat Tauber Simonné, Schück Mózesné és Brizsk Dániel rabbi ur. valamint a Kőnig Henrichné.”⁹⁶

197

Majd a következtetés:

„A férje nem lehet tag, de az asszony aki kéri teljesen megfelel a vallási előírások szerinti követelményeknek. Streng orth koser, Sajmér Sábész.”⁹⁷

Ebben az esetben nem jelentett gondot az, hogy a jelentkező olyannal élt együtt, aki nem orthodox szellemben nevelkedett, hiszen a nő volt az, aki vezette a háztartást, s múltja, családi és baráti kapcsolatai alapján a nyomozónak és az előjáróságnak is nyilvánvalónak tűnhetett, hogy a háztartás és a mindennapi élet a Sulchan Aruchnak megfelelően „streng orthodox” a lakásban, illetve a jelentkező lojalitása a hitközség felé megkérdőjelezhetetlen. Az egyén és a hitközség intézményrendszere közti eltérő megítélésre látunk példát a következőkben:

„Gyári munkás jelenleg nem dolgozik. Szombattartása eddig nem volt kielégítő. Háztartást

92 שמר שבת – „ort. kóser”, שמר שבת – „somer sabat” „őrizője a szombatnak”, ti. szombattartó.

93 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 202/1946.

94 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 11/1948.

95 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 12/1948.

96 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 59/1950.

97 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 59/1950.

nem vezet; Hannában étkezik... A Hannában kapott ételt hazaviszi és lakásán fogyasztja el. Ezt megtette szombaton is eddig”.⁹⁸

Ugyancsak 1946-ból:

„A bet[h]len téri konyháról étkezik s szombaton is hazaviszi az ételt.”⁹⁹

„Népasztalnál kap ebédet s ezt felesége szombaton is lakására viszi. Ezzel kapcsolatban – védekezésül – mondja, hogy a Népasztalnál étkező orthodoxok legtöbbször szintén hazaviszi az ételt szombaton.”¹⁰⁰

(Ez utóbbi ügyet a felvételi lap tanúsága szerint a Rabbisághoz utalták. A jelentkező felvételt nyert, ám az indoklást nem ismerem. Az első két esetben elutasították a jelentkezéseket.) Az idézett – kivétel nélkül 1946-os – példák mellett másokat is elhelyezhetnénk ebben a sorban. Több ízben utasítottak el jelentkezőket arra való hivatkozással, hogy a Hannából, vagy a Népasztaltól szombaton elvitték az ebédet. Az egyén és az intézmény megítélése között feszülő ellentmondás az előjárósági ülésre is eljutott abban az évben:

„Klein Dávid sérelmezi, hogy az orthodox népasztal és a Hanna megszegi a szombatot azáltal, hogy felnőtteknek házonkívüli fogyasztásra is kiadja szombaton az ételt. Sürgős intézkedést kér. Elnök ezen anomáliákról nem tudott, a szükséges intézkedéseket meg fogja tenni.”¹⁰¹

A konkrét intézkedésnek nyomát ugyan nem találtam eddig a hitközség iratanyagában, de a jelentkezési lapok alapján az valóban megtörténhetett, mert az elutasítások magyarázataként többé nem szerepelt az, hogy a Hannából hozott volna el valaki sábeszkor ételt. A szombatszégés és a szombatszégőnél való étkezés tilalmának kapcsolata a továbbiakban is megjelenik, de kizárólag magánszemélyek vonatkozásában:

„Nekem azt mondta, hogy a Bródi S. u. Schwartznál – hitk. tag-étkezik pedig Hartman nevezetűnél a Király u. 7., aki Mehalel Sábesz”.¹⁰²

Más jelentkezőnél hasonlóképpen:

„Légrádi K. u. 12 alatt Fábiánnénál étkezik aki sajnos »Mehallel Sábesz« (Balzac u.)”.¹⁰³ Szintén a szombattartási szabályok körét érinti a következő eset: „...jelenleg, hogy a toll szakma államosítva lett, nem keres semmit bementése szerint. [...] Informatió szerint a tollfosztógépét bérbe szokta adni és azon szombaton is dolgoznak.”¹⁰⁴

Egyrészt a kor gazdasági és társadalmi lenyomatát látjuk a bejegyzésben, hiszen a korábban önálló egzisztenciaként boldoguló jelentkezőt az államosítás megfosztotta megélhetésétől, ezután úgy élt meg, ahogyan tudott: korábbi munkaeszközét adta bérbe, ez viszont vallása parancsaival ellenkezett, hiszen a Kitzur Sulchan Aruch szerint szombati napra nem kérhetett volna bért a gép után.¹⁰⁵

98 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 58/1946.

99 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 191/1946.

100 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 225/1946.

101 MAOIH Levéltár, Előjárósági ülések anyagai, 1946. augusztus 28.

102 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 101/1947.

103 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 168/1947.

104 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 52/1948.

105 Kitzur Shulchan Arukh 73.

A szombattartás tekintetében szigorúan járt el a hitközség a jelentkezőkkel kapcsolatban. Míg más esetben (ahogyan majd látni fogjuk, például a késsel való borotválkozás kapcsán), megengedőbb és türelmesebb volt az eljárás, a szombattartás kapcsán ez egyáltalán nem jelent meg, ha új jelentkezőkről volt szó. Az általam kiemelt példákban láttuk a magyarázatot, a megokolást. A legtöbb esetben azonban annyi szerepelt az elutasított jelentkezők lapján, hogy „meháel sábesz”, vagy מהלל שבת. A megítélés akkor sem változott, amikor az államosítások kapcsán egyre elterjedtebb lett az alkalmazotti lét az orthodox zsidó munkavállalók körében is. Az orthodox hitközség – az egyre csökkenő számban beadott jelentkezési lapok tanúsága szerint – kitartott amellett, hogy a szombat megtartása a zsidóság alapintézménye.

A NEOLÓG INTÉZMÉNYRENDSZERREL VALÓ KAPCSOLAT MEGÍTÉLÉSE

Az orthodox hitközséghez való lojalitás komoly mércéje volt a tagsági felvételnek – és a hitközségi döntéshozók nem fogadták el a kettős identitást –, a neológ intézményrendszerrel való kapcsolat szinte minden esetben kizárta a jelentkezés pozitív megítélését. 1945. decemberi bejegyzés: „Vallási törvények betartása szempontjából kifogás alá nem eshet. Annak megállapítása, hogy egy volt neolog alkalmazott felvehető-e orth. tagnak, nem tartozik rám.”¹⁰⁶ Majd 1946 áprilisában ugyanott: „Mult évben már kérte egyszer felvételét. Az aktáját akkor »függőben« hagyták. Időközben alkalmazták őt a Csáki-utcai¹⁰⁷ templomban amolyan kiségitő előimádkozó sames-nak. Most is állásban van ott.”¹⁰⁸ Egy 1946-os jelentkező kapcsán olvashatjuk: „Jól ismerem még Sárvárról vallásos szombattartó [...] felvételre alkalmas.” Bejegyzés a jelentkezési lap hátulján: „izr. hitk. alkalmazottja, Rumbach templomban¹⁰⁹ leinoló és gondnok” és ugyanitt: „Elvből nem vehető fel.”¹¹⁰ 1947-ből: „Nevezett jelenleg az izr. hitk.-nál különben משגיה.¹¹¹ Vallásilag teljesen 100%-os felesége parókat visel, ismerem még Újfehértóról חסידיש.¹¹² Egyik fia a Húvösvölgyi Jesivában tanul, felvételre ajánlom.”¹¹³ Hasonló 1958-ból: „Neolog משגיה – nem vehető fel”.¹¹⁴ Végül egy jelentkező, 1956-ból:

„Özvegységi járulékos. Férje a neológoknál volt tag, a Wertheimer & Frankl cég utazója volt, שבת-kor nem utazott. A nő társbérletben lakik, külön konyhája van. (Háromkarikájú gázrezsó-jából az egyiket kizárólag húsosnak, a másikat tejesnek, a harmadikat semlegesnek használja.) Fedetlen fővel jár, de a כשרות-ra¹¹⁵ igen pedáns, ugy szintén a שבת-ra is – amennyire érti, – s éppen ezért tul is lő a célon. A házban nagy »orthodox«-nak fémjelzik, ha már így van,

106 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 53/1946.

107 Csáky utca, ma: Hegedűs Gyula utca. Buza–Mészáros–Ráday 1998: 105.

108 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 53/1946.

109 Kiemelés az eredetiben is.

110 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 316/1946.

111 משגיה - mesgiáh, rituális (kósersági) felügyelő.

112 חסידיש – haszidis.

113 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 78/1947.

114 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 1/1958.

115 כשרות – kásrut, kásrusz, a rituális étkezési előírások.

akkor – mondja – legyen mint tag is orthodox.”¹¹⁶

A fenti példákban szereplő jelentkezőket elutasította az orthodox hitközség. Függetlenül attól, hogy a mindennapi vallásosságában teljesen megbízható volt-e a jelölt – hiszen a nyomozói beszámolókból erre való utalásokat olvashattunk –, úgy tűnik, fontosabb volt felvételük megítélésében az, hogy lojalitásuk, mint neológ alkalmazottaknak, nem lehetett az orthodox hitközség nézőpontjából tekintve kizárólagos.

Olyan esettel is találkozunk, melyben egy neológ intézménnyel kapcsolatos orthodox részvétel – legalábbis eseti – megítélése eltért a korábbiaktól. A rabbiszeminárium kapcsán, egy 1955-ös jelentkezésben olvashatjuk a következőket:

*„tősgyökeres orthodox ember. Süsskind Manó hitk. tagunk veje. [...] (Mint jól »tanulni tudó« hitsorsosnál kifogásolandó, hogy hitvese teljesen fedetlen fővel jár.) Debrecenből feljött 51 éves ember. Csak úgy kapta meg a pesti letelepedést, hogy beiratkozott a szemináriumba. Ha tudunk neki más módot az állandó pesti tartózkodáshoz, azonnal kilép onnan, ahol csak színleg van”.*¹¹⁷

A rabbiszeminárium megítélése kettős volt az orthodoxiában. Intézményi szinten kezdetől elutasították azt, azonban a hallgatók jelentős része származott az északkeleti, orthodox lakosságú megyékből,¹¹⁸ akkor is, ha szolgálataikat ezután az orthodoxia már nem fogadta be. Szofer Hajim még 1877-ben, tíz tiltást fogalmazott meg a rabbiképzővel kapcsolatban az orthodoxok számára. Esetünkkel kapcsolatban a következőket érdemes kiemelni:

200

*„1. Ortodox zsidó nem küldheti a rabbiképzőbe tanulni a fiát vagy bármilyen rokonát [...], 3. Ha egy rabbiképzős meg akar térni, azaz ortodox szeretne lenni, legalább öt évig elmélyülten kell tanulmányoznia a vallási tanokat, és mindennap valláserkölcsei irodalmát is kell tanulmányoznia.”*¹¹⁹

Ha ez a szigorú tiltás idővel enyhült is talán, de figyelemreméltó, hogy a neológiában járatos „Sárvári György” fedőnevű ügynök a Rabbiképző egyik orthodox hallgatója kapcsán még 1963-ban is így nyilatkozott:

*„A Rabbiképző megnyitását értesültem arról, hogy két új növendék van. Az egyik Braun Miklós, aki az orthodox tagozat palléri felügyelője a vágóhídon. És feltűnő – még tudomásom szerint nem is volt arra példa – hogy orthodox szertartásu dolgozó állásban maradjon és a Rabbiképző tanítvány legyen. [...] Nem világos előttem, hogy mi készítette erre a pályaválasztásra. Lehetséges, hogy a katonai mentesítést akarta így elérni, vagy talán egyéb stb.”*¹²⁰

Természetesen az, hogy „Sárvári György” az elmondottakat így tudta, nem jelenti azt, hogy

116 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 19/1956.

117 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 20/1955.

118 Gonda 1992: 140.

119 Frojimovics 2008: 93.

120 ÁBTL 3.1.2. M-37809. 1963. október 3-a. (Az idézett szöveg lejegyzése ezúttal is betűhíven történt.)

ez minden elemében érvényes tudás. Azonban arról kellőképpen tájékoztat bennünket, hogy milyen kép élhetett a neológia felső köreiből az orthodoxia Rabbiképzőhöz való hozzáállásáról még az 1960-as évek első felében is. Visszatérve hát az 1955-ös jelentkezőnkre (akitől a hitközség egyébként nem tagadta meg a felvételt) és a jelentkezés körülményeire: látjuk, hogy egy, a korszakban beágyazott élethelyzet volt az, amire a jelentkező megoldást keresett. Csak úgy kapott engedélyt a hatóságoktól arra, hogy Debrecenből a fővárosba költözhessen, ha rabbiszemináriumi hallgató lett. (Ez élő párhuzam az 1963-as jelentésben megfogalmazott gyanúval, ahol „Sárvári György” azt feltételezte, hogy az orthodox hallgató a katonaságtól kívánt mentesítést szerezni a felvétellel.) Az orthodox hitközség nem zárkózott el a felvételtől, tehát a Rabbiképző kapcsán ekkor már volt olyan, a hitközség számára is elfogadható indok, mely nem zárta ki automatikusan az itt tanuló orthodoxot a hitközségi tagok köréből. Láttuk, 1955-ben a neológoknak dolgozó mesgiáh nem lehetett orthodox tag. (Természetesen az is elképzelhető, hogy itt nem a Rabbiképző megítélésének megváltozásáról lehet csupán szó. Könnyen lehet, hogy a személyes kapcsolatrendszer az, amely segítette a tagság pozitív megítélésében. Az azonban biztos, hogy önmagában az, hogy valaki a Rabbiképző hallgatója, (már) nem zárja ki azt, hogy ezzel együtt a budapesti orthodox hitközségnek is tagja lehessen.)

A neológ intézményrendszeren belül kötött házasság kapcsán újra merev elutasítást látunk. Az a jelentkező, aki neológ esküvővel jelentkezett tagnak, forrásunk szerint biztos lehetett az elutasításban az orthodox hitközség részéről.

„Neolog hitk. tagja, esküvője Rombach templomban volt, koszüboja ennek megfelelő. Bizonyos, hogy felvételét, azért is kéri, hogy részesülhessen »csomag«-ban, de másrészt őszinte az óhaja, hogy bejusson a »vallásosabbak« közé.”¹²¹

201

Másutt: „Nem üti meg a »mértéket«. Elutasítandó azzal a megokolással, hogy kb. 2 hónappal ezelőtt történt házasságát neolog templomban kötötte.”¹²² Illetve 1947-ből: „Férjhez ment Grosz Jenőhöz ki neolog tag. Csak polgárilag vannak megesküdve.”¹²³ A polgári esküvő és a neológ templomban kötött esküvő sem egyeztethető össze a Sulchan Aruchal. A polgári esküvő többek között nem ad ketubát, pedig ahogyan a Kitzur Sulchan Aruchban szerepel: „Rövid ideig sem élhetsz feleségeddel ketuba nélkül.”¹²⁴ S bár a neológ ketuba létezik, de az orthodoxia azt nem fogadja el érvényesnek. A háború előtti példáinkban csupán azt láthattuk, hogy a neológia tagjainak *mindennapi vallásossága* az, amelynek mentén az orthodoxia képviselőjében Fischer Fülöp kijelöli a saját csoportja és a neológia közötti határvonalat. Az 1945 utáni jelentkezési lapokon látható példák mintha túlmutatnának ezen a megközelítésen: úgy tűnik, mintha az orthodoxia még élesebben próbálná meghúzni a csoporthatárokat, ami a holokauszt után felbukkanó disszimilációs stratégiák hitközségen belüli megerősödésére utalhat.¹²⁵

121 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 135/1946.

122 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 216/1946.

123 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 210/1947.

124 Kitzur Shulchan Arukh 145.11.

125 Győri 2009: 69. és Zima 2020: 306.

A HÉTKÖZNAPI VALLÁSOSSÁG EGYÉB ELEMEI

A Kitzur Sulchan Aruch tiltja a késsel (borotvapengével) való borotválkozást.¹²⁶ A jelentkezőkben többször felmerül, hogy a jelentkező késsel vágja haját, vagy arcszőrzetét (ollóval, vagy az olló mozgási elvén működő géppel szabad vágni), de ebben az esetben a hitközség döntéshozói nem jártak el olyan szigorúan, mint a szombat szentségének megtörése esetén, vagy a nem-orthodox házasságokkal kapcsolatban. Idővel állandó szövegű, gépelt lap is készült: „Alulírott ezennel kötelezőleg kijelentem, hogy a mai naptól kezdve csak rasolla,¹²⁷ vagy villanygéppel fogok borotválkozni.”¹²⁸ Az addig, a borotválkozást tiltó Sulchan Aruch rendelkezését megszegőknek elég volt ígéretet tenniük, hogy ez többet nem fordul elő, s ezen nem múltott a hitközségi tagságuk. „Beidézendő a Rabbisághoz, hogy ígéretet tegyen, hogy zsidó vallásúakat nem borotvál késsel.”¹²⁹ A fodrász jelentkezőnek pedig arra kellett ígéretet tennie, hogy nem csak önmagával kapcsolatban jár el a Sulchan Aruch értelmében, de klienseit sem fogja borotvával borotválni.

A vallásilag, rituálisan érvényes házasságkötés, illetve az elválás hiánya kizárja a tagfelvételt, amint azt a következő példa illusztrálja. „A felesége nem vált el az első férjétől és most קדושיין nélkül élnek.” „Er libt mit ein éves isch. Csak polgárilag vannak megesküdve. »felesége Esesz isch.«”¹³⁰ A jelentkező felvételét valóban elutasították.

A fedetlen fővel járás tilalma¹³¹ kapcsán jóval ritkábban olvashatunk bejegyzéseket a felvételi dokumentációkban. „Eddig neologok voltak, most a Vasváry P. u. templomba jár imádkozni. Az utcán sapka nélkül járkál. Az ajánlókkal ezek után nem irattam alá.”¹³² Ebben az 1947-es esetben a sapka nélkül járás „kísérőjelensége” a neológ múlt. A korábbi neológ hitközségi tagság önmagában nem jelentett azt, hogy az orthodoxia elzárkózott volna a tagfelvétel elől. Látjuk azonban, hogy az elutasítás ebben az esetben nagyon határozott, amit úgy értelmeznék, hogy ezt az előírást is szigorúan vehette a hitközség, mint az orthodox vallásosság viselkedésmintáinak lényeges elemét. A további két példában a mindennapi vallásosság több eleme is hiányos, tolerálhatatlan az orthodoxia mércéjével mérve:

„Mikor fent voltam nála ép vacsorázott természetesen Hajadonfővel¹³³ az asszony nem volt és nem is akar menni Mikvéba. Sábesskor a Rákóczi uton a csillag áruházban dolgozik, ahol állásba van.”¹³⁴

A jelölt – bár nem nyílt színen, de a nyomozó által hangsúlyozottan –, fedetlen fővel volt otthon, felesége nem járt mikvébe és sábesskor dolgoztak is, így tagfelvételi kérelmét természetesen elutasította a hitközség.

126 Kitzur Shulchan Aruch 170.2.

127 Szőrtelenítő szer, melyet felvisznek az arcra, majd a szőrzet fakéssel könnyedén eltávolítható.

128 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 116/1950.

129 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 192/1946.

130 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok 319/1946. „קדושיין nélkül élnek” – értsd: megszentelés (egyházi házasság) nélkül élnek. Ésesz isch: házasság (előző férjétől rituálisan nem elválasztott) nő.

131 Kitzur Shulchan Aruch 3.6.

132 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 121/1947.

133 Kiemelve az eredetiben is.

134 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 19/1950.

Érdekesség, hogy a parókaviselés kapcsán a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközségnek már a főváros felszabadulása utáni első választmányi ülésén, 1945. február 20-án fellobbant egy vita, ahol Ernszt Márkus a jegyzőkönyv szerint a következőt kérte:

„a vezetőségben csak olyanok foglaljanak helyet, kiknek felesége parókát visel és kiknek gyermekei kifogástalan vallásos életet élnek”.¹³⁵

Mellyel szemben előbb Korein Dezső szólalt fel, miszerint „Ernszt Márkus indítványát nem fogadhatja el, mert a parókaviselés ténye még nem kvalifikáció”, s kérte, hogy „ne foglaljunk állást senkivel szemben, hanem vigyázzunk a sólajmra¹³⁶”. Kahán-Frankl Samu a nehézségekkel teli, „átmeneti időszakra” való tekintettel nem tartotta időszerűnek a kérdést. A jegyzőkönyv szerint a következők mentén érvelt:

„...a mai súlyos helyzetben és az átmeneti időre, amiről jelen esetben szó van, nem lehet az Ernszt Márkus választmányi tag által megkívánt korlátozást a hitközség érdekeinek sérelme nélkül keresztül vinni. Nagyon üdvös lenne, ha az egész vonalon vallási tekintetben minden kritikát kibíró rátermett vezető emberek állnának rendelkezésre. Most az átmeneti rendezés alkalmából azonban nem tartja opportunusnak ezen kérdés felvetését, amely a végleges rendezés idejében válik majd aktuálissá.”¹³⁷

Tehát, a vallásosság mércéjeként, mint a vezetőség kiválasztásában szerepet játszó esetleges szelekciós tényező, ugyan a hitközség vezetésében is felmerül, de ahogy látjuk, a javaslattevő Ernszt Márkus egyedül maradt a véleményével, nem tudta azt érvényre juttatni. Egy rövid ideig megjelenik ugyan a nyomozói nyomtatványon is, de a kiválasztás szempontjai között ott sem döntő érvényű: a nemleges választ adó jelentkezőket ugyanis nem zárja ki a felvételtől. Sem azoknak a férfiaknak, akiknek a felesége nem parókaviselő, sem azoknak a jelentkező nőknek, akik nemleges választ adnak erre a kérdésre, csak ezért nem utasítják el a jelentkezését, s 1946 májusa után le is kerül a kérdés a nyomtatványról (s mint láttuk, ritkábban is hozzák szóba egy-egy jelentkezés kapcsán). Viszont az egyik 1947-es jelentkezési lapon láthatjuk nyomát annak, hogy a mindennapi vallásosság ezen elemében volt változás a korábbiakhoz képest:

„Ezelőtt nem vették fel annak idején, mert akkor hiba volt hogy saját hajában (?) jár, és a gyermekei sajnos nem vallásosak, de a férj és a feleség שומר שבת-ok voltak most és mindenkor.”¹³⁸

Korábban tehát a hitközségi felvételt kizáró ok volt, ha az asszony a saját hajában járt, akkor is, ha a férj és a feleség egyébként elismerten szombattartó (שומר שבת) volt.

Utolsó példánk több vonásában is egyedi. A feldolgozott több mint 1400 jelentkezési lapon számos beszámolót olvashatunk arról (hiszen kérdés is van erről a lapokon), hogy a gyermek hova jár iskolába, és a már felnőtt gyermekek megélhetése, a vallással, a hagyományokkal, elszórtan szüleikkel való viszonyaik is felbukkannak a lapokon. Azonban ez az egyetlen, ahol egy – még nem felnőtt – hét éves gyermek elvárt vallásos megjelenéséről

135 MAOIH Levéltár, Elöljárósági ülések anyagai, 1945. február 20.

136 sólajm – béke, a héber sálom (שלוים) szóból.

137 MAOIH Levéltár, Elöljárósági ülések anyagai, 1945. február 20.

138 MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 110/1947.

esik szó, még ha röviden is. „Egy 7 éves fiu gyermeke kalap és talisz-kotin nélkül jár; moz-
üzo az ajtón nincs; ő maga szombaton is viszi az ételt a Hannából haza.”¹³⁹ A gyermek feje
fedetlen és tálisz kátánt sem visel, amit a nyomozó szóvá is tett, csak úgy, mint az ajtóról
hiányzó mezűzét. A jelentkezőt, valószínűleg elsősorban a szombat törvényeinek megtöré-
se miatt, nem veszik fel az orthodox hitközségi tagok sorába.

KONKLÚZIÓ

A holokauszt pusztítása után következő évek a keserű újrakezdés időszaka volt a hazai zsidóság számára. A hagyománykövető, orthodox zsidóság létszámában drasztikusan lecsökkenve, gazdaságilag kifosztva, addigi életvilágát szinte nyom nélkül elveszítve próbált a régi értékek és intézményi keretek mentén új életet kezdeni. A maradék vidéki zsidóság jelentős számban költözött – egyéb nagyvárosi települések mellett –, elsősorban Budapestre. A holokauszt előtti orthodoxia határozott exkluzivitással próbálta megőrizni integritását, melyet a hétköznapi vallásosság bizonyos elemeinek fenntartását elvárva próbált elérni. Ebbe a körbe tartozott mindenekelőtt a szombati (sábeszi) munkátlan ünnepnap megtartása, a házassági élet rituális tisztaságának elemei, így a rituális fürdő használatának igénybevétele, vagy a házasság vallási érvényességének (ketuba/keszübó) elvárása a tagoktól. A holokauszt utáni Magyarország társadalmi és gazdasági változásai nem segítettek a vallásos zsidó élet újjáéledését: a foglalkozási struktúra átalakulása, a gazdaságilag önállók ellehetetlenítése és az ateista politika kiteljesedése egyre nehezebbé tette a mindennapokat meghatározó vallásos zsidó élet megélését. Feldolgozott forrásunk, a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez beadott tagjelentkezések iratanyaga nem csak abban segít, hogy lássuk, a megváltozott körülmények között a fővárosi orthodoxia milyen vallásos elemek elvárásával próbálta meghatározni saját csoportjának határait, de a normakontroll működési mechanizmusát is megismerhetjük. A holokauszt után megfigyelt, és intézményi autoritásában az új politikai kurzustól is egyre szorongatottabb helyzetben lévő hitközség a korábbi normák mentén próbálja tovább folytatni a közössége fenntartását. Hiába változott a szombattartó zsidók számára kedvezőtlenül a munkavállalói környezet, a szombattartás elvárása mindvégig csoport konstruáló elvárása maradt a budapesti orthodox hitközségnek. Emellett talán a krízishelyzetekre jellemző mechanizmusként és a holokausztból eredő demográfiai veszélyeztetettség miatt is erős maradt az orthodoxia által kijelölt határ saját maguk, és immár az országban a zsidó irányzatok közül határozott többségbe került neológia között. Ezt egyfajta disszimilációs stratégia jeleként is értelmezhetjük, ami egyébként sem volt teljesen idegen a holokauszt utáni hazai zsidóságtól. Bizonyos elemekben azonban mintha engedett volna az orthodox hitközség. Ilyen példánk volt a nők esetében a parókaviselés, mely úgy tűnik, korábban fajsúlyosabb eleme volt az orthodox vallásosság meghatározásának, de vizsgált időszakunkra ezt már nem várta el a jelentkezőktől a hitközség.

205

A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség 1945 után megpróbálta továbbra is elveinek megfelelően érvényesíteni tagjai között a mindennapi vallásossággal kapcsolatos elvárásait, s ebből a kedvezőtlen politikai-, gazdasági környezet okán sem engedett. A kivándorlások tömegessé válása pedig arra utal, hogy erre a tagság jelentős része sem volt hajlandó.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest (ÁBTL)

Magyar Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Levéltára, Budapest (MAOIH Levéltár)

Zsidó Újság, 1927, 1933.

A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Alapszabályai (BAOIH Alapszabályai)
1939 Budapest

Kitzur Shulchan Aruch

https://www.sefaria.org/Kitzur_Shulchan_Arukh?tab=contents – utolsó letöltés: 2022. december 1.

Shulchan Arukh, Orach Chayim

https://www.sefaria.org/Shulchan_Arukh,_Orach_Chayim?tab=contents – utolsó letöltés: 2023. január 20.

HIVATKOZOTT IRODALOM

[Benoschofsky Imre] 1947: A budapesti zsidóság nyomora. Szociális helyzetkép. In: Dr. Benoschofsky Imre (szerk.): *Maradék zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban*, Budapest, 51–56.

Buza Péter – Mészáros György – Ráday Mihály 1998: *Budapest teljes utcanév lexikona*, Budapest.

Csíki Tamás 2013: Vallási élet, önszerveződés: Egyletek, szervezetek. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*, (Hungaria Judaica, 30) Budapest. 95–106.

Csősz László 2010: Népiirtás után: zsidóellenes atrocitások Magyarországon 1945–1948. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=148:nepirtas-utan-zsidóellenes-atrocitasok-magyarorszagon-1945-1948-&catid=15:tanulmányok – utolsó letöltés: 2023. január 25.

Ferziger, Adam S. 2005: *Exclusion and Hierarchy. Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity*, Philadelphia

Fischer Fülöp é.n.: *Orthodox és neolog zsidóság. Történelmi, vallástudományi és valláspolitikai tanulmány*, Budapest

Frojimovics Kinga 2008: *Szétszakadt történelem*, Budapest

Gáti, Charles 1990: *Magyarország a Kreml árnyékában*, Budapest

Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc 1997: *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*, Budapest

Glässer Norbert 2008: Zsidóság. A Communitas judeorumtól a virtuális közösségig. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Makó monográfia*. III. kötet. *Néprajz-vallási néprajz*, Makó, 971–987.

Glässer Norbert 2012: Ateresz z'kénim. A vallási szocializáció családképe a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó diskurzusaiban, In: Csipak Árpád (szerk.): *Pléróma 1947–2012*). Óbecse, 77–109.

Glässer Norbert 2014: Az opera tündérei vagy a sábesz angyalai? Nosztalgikus vagy normatív vidéki zsidó élet képe a budapesti magyar nyelvű orthodox sajtóban, In: Barna Gábor – Kiss Endre – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *A család egykor és ma*. Budapest – Szeged, 166–178.

Gonda László 1992: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, Budapest

Győri Szabó Róbert 2009: *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*, Budapest

Haraszi György 2006: *Trapéz a lejtőn*. Elhangzott 2006. december 15-én, a Karády Viktor 70. születésnapja tiszteletére rendezett Oktatás, elitek, zsidóság a 19–21. században c. kétnapos konferencia második napján, az MTA székházában, <http://www.restancia.hu/memory/haraszti-trapezalejton.html#fe1> – utolsó letöltés: 2022. december 15.

Karády Viktor 1984: Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére, In: Uő: *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*, Párizs

Kovács András 2003: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig, *Múlt és Jövő*, 3. 5–39.

McGuire, Meredith B. 1997: *Religion. The Social Context*, Belmont CA – Albany NY.

Németh Krisztina 2018: *Életvilág-értelmezések. Utak felbomlott világokhoz*, Budapest

Oláh János 2009: *Judaisztika*. Budapest.

Schütz, Alfred – Luckmann, Thomas 1984: Az életvilág struktúrái. In: Hernádi Miklós (válogatta): *A fenomenológia a társadalomtudományban*, Budapest, 269–321.

Szabó A. Ferenc 1988: Pusztulás és újjászületés. A zsidó származású lakosság helyzete a felszabadulás után, *Valóság* (31.) 11. 60–72.

Zima András 2020: Zsidó irányzatok megváltozott kollektív tudata a soa után a sajtó tükrében. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Magyar-zsidó identitásmenták II. Egyéni és kollektív önmeghatározások*, Budapest, 295–311.